

Feestrede van Arnon Grunberg ter gelegenheid van het 70-jarig jubileum
van het Genootschap Nederland Duitsland op 16 november 2024
in Huis Schuylenburch te Den Haag.

Deutschland, ein Kurort

De Nederlands-Duitse verhoudingen zijn voor mij een intieme aangelegenheid, ik zou bijna zeggen dat die verhoudingen de basis vormen van een familiegeheim, maar dat moet ik uitleggen.

Dat mijn ouders een schandelijk geheim met zich meedroegen – of misschien wel meerdere schandelijke geheimen die samen allemaal naar een en dezelfde schande verwezen – moet ergens vroeg op de lagere school tot mij zijn doorgedrongen. Ik wist alleen niet of die schande te maken had met het feit dat mijn ouders Duitsers waren geweest of dat zij Joden waren. Sterker nog, ik wist niet hoe die mensensoorten van elkaar te scheiden waren, ik meende dat zij elkaar overlaptten. De meeste Joden die ik kende spraken Nederlands met een Duits accent, en eigenlijk het liefst Duits, en vrijwel alle Duitsers die ik ontmoette waren Joods.

De schande bereikte mij via laconiek uitgesproken bijzinnen, zoals vrijwel alles wat mijn ouders mij over zichzelf vertelden uit versprekingen leek te bestaan, en het laconieke lag hoe dan ook in hun aard. Misschien is het het kenmerk van de ware catastrofe dat het pathos erop doodslaait. Wat overigens niet wil zeggen dat zij geen respect hadden voor de dood en de doden. Voor de dood hadden zij zelfs zoveel respect dat daarover werd gezwegen en voor de doden gold iets soortgelijks. Ook hun leeftijden werden angstvallig stilgehouden – mijn vader was 58 toen ik geboren werd, mijn moeder 43 – wat

eveneens te maken gehad moet hebben met respect voor de dood. De dood was afwezig en moest afwezig blijven. Mijn moeder zag het als iets onbegrijpelijk Nederlands om dingen te zeggen als 'als mijn man komt te overlijden wil ik gaan reizen.' Zelfs als er geen Nederlanders in de buurt waren begon ze erover. 'Hoe kun je zoiets zeggen?' Elke verwijzing naar de dood was in de ogen van mijn ouders een uitnodiging aan de dood, en daarmee een ontheiliging van het leven, een ontheiliging die blijkbaar geassocieerd met het land van aankomst.

Spreeken over de Nederlands-Duitse verhoudingen betekent voor mij spreken over mijn ouders wier zijn getekend werd door de reis die zij beiden hebben moeten afleggen van Berlijn naar Amsterdam. In het geval van mijn moeder was dat een reis met een enorme omweg, zij was met haar ouders en enkele familieleden scheepgegaan aan boord van de St. Louis, met eindbestemming Cuba. Als bekend, Cuba en vervolgens Amerika en Canada sloten de grenzen, de vluchtelingen gingen terug naar Europa, mijn moeder werd met haar familie afgezet in Rotterdam.

Mijn ouders koesterden een nauwelijks verhulde minachting voor het land en zijn bewoners waar zij waren neergestreken. Nederland had geen echte cultuur, geen geest, geen echte humor. De komiek André van Duin stond in de ogen van mijn vader symbool voor het gebrek aan subtiliteit en finesse waar hij de Nederlanders op meende te moeten betrappen. Je zou kunnen zeggen dat hun inburgering – ik meen dat mijn ouders tot diep in de jaren vijftig statenloos waren – hoofdzakelijk een cosmetisch proces is geweest.

Ogenschijnlijk hadden ze zich aangepast, ze aten bijvoorbeeld graag haring, wat goed was aan Nederland was de haring, maar daarachter begon de overtuiging dat het land waar zij woonden, waar hun kinderen naar school

gingen, niet echt hun land was en dat ook nooit zou worden. Ze waren op doorreis. Misschien is dat het lot van de vluchteling, dat hij het gevoel op doorreis te zijn nooit helemaal van zich heeft kunnen afschudden. Maar ik sluit niet uit dat ik generaliseer. Misschien bestaan er vluchtelingen die echt ergens aankomen.

Zij die tegenwoordig gaarne vluchtelingen ondankbaar noemen zouden mijn ouders ondankbaar hebben genoemd, maar mijn ouders vonden ook niet dat zij enige dank waren verschuldigd aan het land dat hen naar hun ervaring minder dan gastvrij had ontvangen. En toen ik deze tekst op de Duitse ambassade in Den Haag op 16 november 2023 uitsprak kwam er na afloop een Nederlandse dame naar me toe die mijn ouders inderdaad ondankbaar noemde. Dat mijn ouders ondankbaar waren was voor haar tot daaraantoe, maar dat ik de ondankbaarheid van mijn ouders niet afkeurde en zelfs leek te omarmen vond zij een schandaal.

De manier waarop mijn ouders in Nederland waren ontvangen werd mij vooral door twee voorbeelden geschetst.

Mijn moeder woonde in Westerbork met haar ouders van juni 1940 tot en met januari 1944, voor zover wonen het woord is. Lang voor de Jodenvervolging in Nederland begon waren sommige gevluchte Duitse Joden zekerheidshalve al naar Westerbork verplaatst als ongewenste vreemdelingen. Mijn moeder benadrukte graag dat Westerbork al voor de oorlog was opgericht door de Nederlandse staat, die de kosten van de bouw grotendeels verhaalde op een Nederlands-Joodse hulporganisatie.

Mijn vader had een deel van de oorlog als gedeserteerde Wehrmachtsoldaat ondergedoken gezeten, hoewel hij als Jood uiteraard nooit echt

Wehrmachtsoldaat was geweest. Hij vertelde dat een zeer christelijk gezin waar hij korte tijd verbleven had hem na de oorlog te kennen gaf: 'Hadden we geweten dat je een Jood was was je nooit bij ons binnengekomen.'

De gevoelens over het land van aankomst waren op zijn minst gemengd, op zijn best waren ze te vergelijken met die van een hotelgast, voor wie geklaag over het meubilair, andere gasten en de bediening intrinsiek onderdeel uitmaken van zijn vakantiebeleving.

De schande waarvan ik het bestaan al jong vermoedde manifesteerde zich in een totale en consequente schizofrenie. Aan de ene kant was er het land waar alles beter was, Duitsland, maar terugkeer naar dat land was uitgesloten want dat land was het land van de moordenaars. Aan de andere kant was er het land van aankomst, Nederland, waar alles minder goed was, maar waar de moordenaars niet woonden.

Mijn ouders zijn in Berlijn, hun geboortestad, getrouwd, in 1961 – ik meen op de dag dat de bouw van de Berlijnse muur begon, maar als dat klopt dan was dat toeval. Trouwen in Amsterdam ging ze kennelijk te ver. Aan de mogelijkheid dat ze het grootste gedeelte van hun leven in deze stad zouden wonen en ook in Amsterdam zouden sterven zullen ze weinig aandacht geschonken hebben. Daarnaast gingen ze bijna maniakaal op vakantie naar Duitsland. Wonen in het land van de moordenaars van hun ouders en andere familieleden was onmogelijk, maar om met die moordenaars op vakantie te gaan was een ander verhaal, misschien omdat de moordenaar tijdens zijn vakantie zijn werkzaamheden even terzijde legt en men daarom zonder problemen een zwembad, meer, grasveld of eetzaal met hem kan delen.

Mijn vader heeft nooit over zijn ouders gesproken. Wel zei hij een keer bij het eten, 'ik heb Hitler in een park zien lopen met zijn honden.' Het klonk alsof hij Hitler net in het Amsterdamse Beatrixpark had zien lopen, maar hij bedoelde dat hij de Führer ooit ergens in een Berlijns park was gepasseerd. Als ik aan mijn vader als jongeman denk is dat het beeld wat in mij opkomt. Hij passeert de Führer die wordt voortgetrokken door zijn honden in een Berlijns park, ze knikken elkaar even toe, daarna gaat de geschiedenis verder.

Pas onlangs heb ik me afgevraagd wat de consequenties zijn als je je kinderen laat opgroeien in een land waarvoor je zelf milde verachting voelt. Of mijn ouders daarover hebben nagedacht betwijfel ik en dat neem ik hun ook niet kwalijk. Mijn zus is op haar 18de naar Israël gegaan, en ik ben op mijn 24ste naar New York vertrokken, zonder dat ik Nederland ooit echt heb kunnen verlaten. Mijn verhouding met mijn staatsburgerschap is gekenmerkt door distantie, als ik op sociale media lees dat ik geen echte Nederlander ben kan ik de scribenten alleen maar gelijk geven. Ik zou ook geen echte Nederlander willen worden, zonder dat ik precies weet wat een echte Nederlander is. Ik kan me wel voorstellen om weer Duitser te worden. Niet omdat ik denk dat alles daar beter is, dat denk ik niet, ik ken geen land waar het verleden zo zwaar weegt op zijn bewoners als Duitsland. Hoe zwaar dat verleden precies op de Duitsers woog in de eerste jaren na de oorlog, wordt uitstekend beschreven in het boek *Wolfstijd – Duitsland en de Duisters 1945-1955* van Harald Jähner. Zo vertelt Jähner hoe in december 1945 'een elegant geklede dame uit hogere kringen' een Pan-Am piloot op de Berlijnse Kurfürstendamm aanklampt met de woorden: 'Ik hoef geen geld en ook geen eten van u. Ik heb het koud en ik heb behoefte aan een warm lijf.'

Jähner laat zien dat 'de enorme intensivering van het levensgevoel door de voortdurende nabijheid van de dood,' niet alleen voor enkele overlevende slachtoffers gold – voor hen die nog levensgevoel over hadden – of de overlevende soldaten, maar ook voor de burgerbevolking, zeker in Duitsland, die al dan niet terecht de nabijheid van de dood had mogen meemaken door de bombardementen van de Geallieerden. 'Vijfenveertig procent van de huizen was verwoest.' Daarbij had het oprukkende Rode Leger zich massaal schuldig gemaakt aan verkrachting.

Het huidige Duitsland is een ander Duitsland, een Duitsland dat uit de puinhopen van 1945 een zogenoemde 'negatieve ontstaansmythe' heeft gepeurd waaruit een beter en fatsoenlijk Duitsland als een feniks is herrezen. Over dat fatsoen dat sommige mensen voor onfatsoenlijk houden wordt nu veel gedebatteerd, dat zal ik hier niet doen. Hier zeg ik slechts dat het huidige Duitsland een land is waarvan ik me niet alleen kan voorstellen onderdeel te worden, ik hoop er zelfs weer onderdeel van te worden.

Er was een tijd dat met name jonge mannen moesten sterven voor het vaderland, die tijd ligt in Europa achter ons. Wij hebben de oorlog uit ons centrum verbannen, hooguit leveren wij wapens aan hen die oorlog moeten voeren. Wat van het vaderland is overgebleven is dat het kan worden toegejuicht tijdens het WK. Ik zeg dit zonder enige teleurstelling, en ik besef goed dat het nationalisme niet verdwenen is, maar je moet je afvragen wat dat nationalisme betekent als de bereidheid om voor het eigen land te sterven minimaal is. Het heldendom is ontmaskerd, vaderlandsliefde is doder dan de romantische liefde of neemt de gedaante aan van onversneden revanchisme (wat eigenlijk ook weer de dood in optima forma is).

De soevereiniteit van kleine landen als Nederland moet niet worden overschat. Militair gezien is Nederland een provincie van Amerika, economisch gezien een provincie van Duitsland. De ontkenning van deze simpele en naar mijn idee moeilijk te weerleggen feiten maken van menig debat in Nederland een surrealistische aangelegenheid. Onder deze omstandigheden is openbaar bestuur nog het best te vergelijken met hotelmanagement, zij het een management dat hecht aan zijn monopolie op geweld. Onder dergelijke omstandigheden zijn wij bijna allemaal hotelmensen geworden.

Waarom dan weer Duitser worden? Nederlander of Duitser, de zegeningen van het EU-paspoort blijven de zegeningen van het EU-paspoort. De praktische redenen van mijn bekering tot Duitser is dat ik van plan ben Amerikaan te worden en aangezien Nederland, ach Nederland, niet houdt van mensen met dubbele nationaliteiten zou ik dan mijn Nederlands paspoort verliezen. Maar aangezien ik wel graag Europeaan wil blijven, dat kan niemand mij kwalijk nemen, ben ik voornemens Duitser te worden. Weer Duitser worden. Mijn vader die weliswaar is geboren in Berlijn had aanvankelijk een paspoort van het Oostenrijks-Hongaarse Rijk, aangezien zijn ouders uit de omgeving van Lemberg, het huidige Lviv kwamen en zij maar kort voor zijn geboorte naar Berlijn waren verhuisd. Hij moest zelf eerst Duitser worden voor men hem die nationaliteit weer kon ontnemen.

Mijn verlangen om weer Duitser te worden komt voort uit het verlangen het verleden een loer te draaien. En uit respect voor mijn ouders. Het woordje 'weer' in 'weer Duitser worden' zegt genoeg. De waarheid is dat ik de schizofrenie van mijn ouders geïnternaliseerd heb. Ik wil bij de Duitsers horen. Als ik in Duitsland voorlees uit eigen werk wordt er vaak gevraagd,

‘waarom spreekt u zo goed Duits?’ Ik antwoord dan steevast: ‘Omdat allebei mijn ouders Duits waren.’ Daarna volgt bijna altijd een kort maar bedrukt zwijgen. Dit bedrukte zwijgen begrijp ik en toch stoort het mij. Men kan ook zeggen, ‘leuk dat je er weer bent.’ Maar misschien is leuk het woord niet. Allebei mijn grootvaders hebben in de Eerste Wereldoorlog aan Duitse zijde gevochten, de vader van mijn moeder heeft daarvoor het Eiserne Kreuz ontvangen. Hij dacht dat het hem zou behoeden voor het ergste, een misvatting als bekend. Waar dat Eiserne Kreuz is gebleven weet ik niet. Verdwenen, net als de grootouders zelf.

Over de doden werd bij ons thuis als gezegd gezwegen. Foto’s van de doden ontbraken grotendeels. In de Nederlandse huizen waar ik kwam om met leeftijdsgenoten te spelen was er altijd wel een plek waar een groepje dode, gefotografeerde familieleden bij elkaar was gezet. Niet bij ons. Alleen op mijn kinderkamer hing een foto van een kale man met een indrukwekkend hoofd. Toen ik op een dag aan mijn moeder vroeg, ‘wie is die meneer?’ zei zij, ‘dat is jouw opa. Dat is mijn papa.’ Waarom van alle doden juist hij was uitverkoren in mijn kinderkamer te hangen heb ik nooit gevraagd. Hij hing boven de commode waarop ik als baby verschoond werd.

Intuïtief begreep ik dat hij deel uitmaakte van de schande van mijn ouders – waaronder ik voor zover ik kan nagaan niet geleden heb, haast ik mij te zeggen. Het ging er bij ons niet om te laten zien wie je was, het ging erom dat te verbergen zonder jezelf te verloochenen. Leven deed je in het geheim. Misschien is dat de belangrijkste les die ik heb geleerd van mijn ouders. Als vrijwel alles een geheim is wordt het leven zelf een geheim en moet je

concluderen dat je het beste in het geheim kunt leven. Al kwam er, ondanks alle discretie, af en toe wat geheims bovendrijven.

Op een avond, ik zat nog op de lagere school, vertelde mijn vader dat hij in een viswinkel was uitgescholden voor mof. Hij vertelde het alsof het het begin was van een mop, maar zoals dat gaat met goede moppen begreep ik dat er ook een onaangename kant aan zat.

Kennelijk kon men in Amsterdamse viswinkels in de jaren zeventig nog voor mof worden uitgescholden. En het moet gezegd, hij sprak Nederlands met een zwaar Duits accent.

Maar het was niet alleen het accent, er was veel meer dat hem tot mof maakte. Mijn vader zat aan de eettafel op een zwarte draaistoel en luisterde naar de radio, altijd de Duitse radio, Deutschlandfunk of Deutsche Welle. Volgens mij is er nooit naar de Nederlandse radio geluisterd, alsof mijn vader het beneden zijn waardigheid achtte naar uitzendingen in het lokale dialect te luisteren. Wel loste hij met discipline Nederlandse kruiswoordpuzzels op, misschien om te bewijzen dat hij, accent of geen accent, het Nederlands minstens zo goed of misschien zelfs beter beheerste dan de Nederlanders.

Televisie hadden wij niet, daarvoor des te meer radio's, het huis stond er vol mee. Wat mijn vader voor werk deed weet ik nog steeds niet, maar ik had sterk de indruk dat zijn werk eruit bestond, gezeten aan de eettafel, met in de winter één hand op de centrale verwarming, te luisteren naar de Duitse radio. Vaak maande hij ons tot stilte, vooral als de uitzendingen gestoord werden door zogenoemde piraten. Tussendoor riep hij, 'deur dicht,' omdat hij vreesde dat de warmte zou verdwijnen. Bij nieuwsuitzendingen van de Deutsche Welle heb ik hem meerdere malen horen zeggen: 'Ik stook voor niets.'

Mijn moeder luisterde niet naar de radio, zij bakte Streusselkuchen en las Duitse weekbladen als *Hörzu* en *Stern*.

Ik kan me niet herinneren echt Nederlands te zijn opgevoed, al werd er Nederlands gesproken, vaak ook door mijn ouders onderling, en vierden we Sinterklaas. Nederland was een tussenfase, maar zoals dat gaat, de tussenfase bleek de eindfase. Bewust of onbewust hebben mijn ouders hun kinderen opgevoed als buitenstaanders. Wat mijn vader betreft vermoedelijk bewust. Hij zei geregeld, 'je bent van niemand, je bent je eigen mens.'

Je eigen mens zijn, ik heb dat vaak gehoord in mijn jeugd en pas later ben ik me gaan afvragen wat hij daarmee bedoeld kon hebben. Kennelijk bestonden er mensen die niet hun eigen mens waren. Mijn zus kon het buitenstaander-zijn niet verdragen en heeft in religie en zionisme een thuis gevonden. Ik heb het buitenstaander-zijn omarmd, zoals ik ook de schizofrenie van mijn ouders heb leren omarmen.

Zoals ik al aanstipte werd Duitsland in de zomervakantie een heden. Dat had net als mijn verlangen Duitser te worden praktische en emotionele redenen. Mijn ouders ontvingen allebei Wiedergutmachung en bij die Wiedergutmachung hoorde het recht op een Kur, elke twee jaar in een Duits Kurort.

De namen van die Kurorte zijn verbonden aan mijn jeugd en daarmee aan mijn leven. Ik zal ze hier even opnoemen. Bad Neuenahr-Ahrweiler. Braunlage. Hahnenklee. Titisee. Tegernsee. Lenzkirch. Höchenschwand.

Mijn klasgenoten gingen naar Italië, Frankrijk, of nog verder, en ik was weer een zomer in Höchenschwand geweest. Ook dat was een schande zo groot dat ik maar over mijn zomervakanties begon te liegen. Fictie is een methode om

de werkelijkheid te doorgronden, en een methode om die werkelijkheid tijdelijk te begraven.

Wij logeerden steevast in simpele Gästehäuser waar de hotelier, veelal een dame op leeftijd, eerder een bewaker en commandant van haar gasten was dan iemand die tegen betaling service verleende. Ook deze ervaring heeft mijn jeugd gekleurd en ik heb er veel van geleerd. De service-industrie wordt gedragen door meer of minder bewuste, sadomasochistische verlangens.

Toen mijn Duitse uitgever mij voorstelde een boek over Duitsland te schrijven, de schrijvende buitenstaander die erbij wil horen probeert zich een plek te veroveren in het land van aankomst door erover te schrijven, antwoordde ik: 'Dat wil ik wel doen, en we noemen het *Deutschland, ein Kurort*.'

Ook zonder de Wiedergutmachung en de Kurorte hadden mijn ouders, dat denk ik, nergens anders heen gewild dan naar Duitsland. Om te voorkomen dat men denkt dat mijn liefde voor Duitsland slechts een ironische liefde is wil ik afsluiten met een anekdote die de onderneming op scherp zet.

Albert Konrad Gemmeker was de laatste commandant van Westerbork. Hij kwam er om diverse redenen met een lichte straf vanaf en vestigde zich na zijn vrijlating in 1951 weer in Düsseldorf waar hij een sigarenwinkel begon.

Hierboven schreef ik al dat Westerbork aanvankelijk vooral bevolkt werd door Duitse Joden, later zouden zij *alte Kampinsassen* worden genoemd. Een van die *alte Kampinsassen* was de Duits-Joodse Fritz Spanier, die zich na de oorlog als huisarts vestigde in zijn geboortestad Düsseldorf. Kennelijk had hij er anders dan mijn ouders geen moeite mee in het land van de moordenaars van zijn familieleden te wonen.

Spanier wordt in naoorlogs Düsseldorf de huisarts van Gemmeker. Het schijnt zelfs dat Spanier, als oude kampgenoten hem in Düsseldorf kwamen opzoeken,

met enige regelmaat voorstelde: 'Laten we even Gemmeker bellen, dan kunnen we herinneringen ophalen aan vroeger.'

Mijn moeder noemt in haar herinneringen Spanier 'een omstreden figuur'. Als leider van de medische dienst moet hij zieken aanwijzen die op transport gingen. Overal in het Derde Rijk werden slachtoffers, Joden, gedwongen te beslissen over leven en dood van hun lotgenoten, een ingenieuze strategie die een overmaat aan solidariteit op voorhand saboteerde.

Natuurlijk, Westerbork was geen vernietigingskamp maar een doorgangskamp, toch meen ik dat zich in de naoorlogse ontmoetingen tussen Spanier en Gemmeker een afgrond openbaart die ik wil begrijpen, die ik wil erkennen en die ik wil beschrijven. Naar de precieze aard van die ontmoetingen kunnen wij alleen raden, maar juist ook zij gaan over Nederlands-Duitse verhoudingen of misschien moet ik zeggen, Duits-Duitse verhoudingen.

Duitser worden betekent voor mij ook de schizofrene dans van mijn ouders rond hun identiteit aanvaarden, niet meer als schande, of als een geheim waarover in het openbaar gezwegen diende te worden, maar als een neveneffect van de altijd voortrazende geschiedenis. Duitser worden is voor mij aankomen in het heden. Dat klinkt pathetisch, maar deze poging tot pathos sta ik mij als toekomstige Duitser gaarne toe.

